

Тиленчиев К.А.

КЫРГЫЗ ХОРДУК АТКАРУУЧУЛУК ӨНӨРҮНҮН ӨНҮГҮҮ ЖОЛУ

Тиленчиев К.А.

РАЗВИТИЕ КЫРГЫЗСКОГО ХОРОВОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО ИСКУССТВА

К.А. Tilenchiyev

THE DEVELOPMENT OF THE KYRGYZ CHOIR ART

УДК: 793

Бул макалада кыргыз хордук аткаруучулук өнөрүнүн уюшулушу, калыптануусу, өнүгүүсү каралуу менен, кыргыз профессионалдык хорунун өнүгүүсүнө салымдарын кошкон атактуу хормейстерлердин ишмердүүлүктөрү жөнүндө кыскача маалымат берилет.

Негизги сөздөр: хор, аткаруучулук, маданият, коллектив, музыкалык окуу жай.

This article on iron man in organized performing arts, formation, development and consideration of honorary contribution to the development of the Kyrgyz iron man formatteringen brief information Esmertec to professional....

Key words: participation, the Executive, the culture, the team, the school of music.

Кыргыз музыкалык маданиятында хор искусствосу орчундуу орунду ээлейт. Бул жанрдын өнүгүүсү, элдик ырчылык аткаруучулук өнөрүнүн салттуулугунан мурасталгандыгын айта алабыз. Өткөн кылым ичи кыргыз хор искусствосунун өнүгүүсү бир топ жогорку деңгээлге жетти. Хор үчүн түрдүү мүнөздөгү көптөгөн чыгармалар жаралды. Таланттуу профессионал дирижерлер жетектеген бир топ хор коллективдери уюшулган. Жалпы коомчулуктун көңүлүн бурган өздүк көркөм чыгармачылыгында хор коллективдери кеңири жайылган. Өзгөчө Улуу Ата-Мекендик согуштан кийинки мезгилдерде жеке эле чоңдордун гана эмес, мектеп окуучуларына эстетикалык тарбия берүүдө зор роль ойногон, өлкөнүн маданий жашоосуна кеңири катышкан балдар хорлорунун өнүгүүсү да күч алган.

Согуштан кийинки мезгилде кыргыз композиторлору хор жанрына көп кайрылышып, чыгармалардын саны боюнча да, сапаты боюнча да бир кыйла өнүккөн. Мындай кыргыз хордук адабият казынасынын жаңы чыгармалар менен толукталышы, авторлордун чыгармачылык активдүүлүгү, алардын хор жанрына болгон кызыгуусунун өсүшү, композиторлор уюмунун жаңы профессионал адистер менен толукталып көбөйүшү менен мүнөздөлөт. Бул мезгилдерде хор жанрына кайрылган композиторлор – А.Малдыбаев, А. Аманбаев, М. Абдраев, С. Медетов, Н. Давлесовдор жигердүү эмгектенишкен.

Кыргыз хор адабияты жылдан жылга өзүнүн өнүгүүсүн улантты. Ошондой болсо да, бул жылдары

аны менен бирге хордук аткаруучулук адистиги боюнча маселелер курчуп турду. Өзгөчө хордун профессионал солисттерин тандоодо жетекчиге бир кыйла кыйынчылыктарды алып келди. Анын себеби, ал кыйынчылыктарды туудурган эки маселе турду. Биринчиси, музыкалык окуу жайларда хордук солисттерди даярдай турган атайын бөлүмдөрүнүн жоктугу, экинчиден, жогорку музыкалык окуу жайын бүтүргөн ырчыларга (вокалисттерге) хордун ырчысы катары тиешелүү шарт түзүлүп, анын аткаруучулук жана чыгармачылык ишмердүүлүгүнө анча көңүл бурулган эмес. Мындай жагдай, хордун артистерин кабыл алууда, хорду тиешелүү адистер менен жабдууда, хор жамаатынын профессионалдык деңгээлинин төмөндөшүнө алып келбей койгон жок. Мына ушундай маселелер менен катар, 20-кылымдын экинчи жарымынан баштап, музыкалык чөйрөнүн жаңыча багытта өнүгүүсү, жалпы европа музыкасы менен байланышы, хор жанрына кайрылган композиторлордун чыгармачылыгына, хор ырчыларынын аткаруучулук чеберчилигине өзүнүн таасирин тийгизди. Чыгармалардагы ладдык-тоналдык ой-жүгүртүү, анын интонациялык түзүлүшү, гармониясы жана ыргактуулук жагдайы, кези менен музыкалык гомофондук-гармониялык түзүлүшүнөн четтөө, мына ушундай маселелердин баары хордук фактуранын түзүлүшүнө таасирин бөөү менен, анын кайрадан жаңыча жаңыланышына алып келди. Мурдагы хоралдык-аккордук түзүлүшү, бул мезгилдин хордук музыкалык жазылмасында анча көңүлгө алынып, колдонулбай калды. Ошону менен катар, вокалдык-хордук жазылмада темброфоникалык, декламациялык ж. б. ыкмалардын маалилүүлүгү күч алат. Өтө оор айкалышкан, бири бирине таасирин тийгизген хордук аткаруучулук жана композитордук чыгармачылык, мына ушул сыяктуу маселелер, хордук аткаруучулук өнөрүнүн өнүгүшүнө жакындан кызыктар болгон музыканттардын жана композиторлордун көңүлүн бурбай койгон жок.

Өткөн кылымдын 70-жылдарында кыргыз хордук аткаруучулук өнөрү жаңы деңгээлге көтөрүлөт. Буга себепчи, профессионалдык жаш адистердин чыгышы болду. Атай кетсек, кыргыз хорунун өнүгүүсүнө белсемдүү салымын кошкон профессионал хормейстерлер С.Ю. Юсупов, Б.А. Мал-

дыбаев, К.И. Алиев, А.У. Укурчинов, Ө.А. Абдылдаев, В.Д. Гумбин, Б. Мамбеталиев Б.С. ж. б. Бул мезгилдердеги хор жамааттарынын аткаруучулук чыгармачылыктары хордук музыкалык жазманын жаңы формасы менен байланышта болду.

80-жылдардан баштап хордук музыкага көптөгөн композиторлор кайрылышкан. Алардын ичинен композиторлор – К. Молдобасанов, Н. Давлесов, А. Жаныбеков, А. Жээнбаев, М. Бегалиев сыяктуу бир канча көрүнүктүү авторлордун чыгармалары кеңири аткарылып келүүдө. Кээ бир композиторлордун хордук чыгармалары сейрек гана уктурулбаса, аларга көп көңүл бурулган жок. Ошондой болсо да, бул мезгилде жазылган хордук чыгармалардын мазмундуулук жана көркөмдүк жагынан көңүлгө алаарлык болгон.

Өлкөнүн музыкалык чөйрөсүндө хор жанрынын өсүп-өнүгүүсүнө жашоо-шарт менен байланышкан кайра куруу, хордук аткаруучулук искусствосунун жана ошондой эле жалпы музыкалык маданияттын жаңы багытта өнүгүүгө бет алышы, коомчулуктун жаңыланышы бир топ кыйынчылыктарды туудурбай койгон жок. Совет бийлигинин алгачкы жылдарында башталган чыгармачыл куралдануу процесси, хордук музыканын эстетикалык функциялары менен стимулунун кеңейиши, ошондой эле репертуарынын стилдик жагынан жаңыланышы өткөн кылымдын аягына чейин созулду.

Ошондой болсо да, хордук аткаруучулук өнөрүнүн өсүп өнүгүүсүнө, жаңы хордук жамааттардын пайда болушуна, ири музыкалык чөйрөлөр – музыкалык жогорку окуу жайлар (Б. Бейшеналиева атындагы Искусство институту, И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик педагогикалык окуу жайынын музыкалык факультети, Каракол Мамлекеттик педагогикалык окуу жайынын музыкалык факультети, Ош Мамлекеттик педогогикалык окуу жайынын музыкалык факультети), А. Малдыбаев атындагы опера балет театры, Кыргыз Мамлекеттик радио уктуруу жана телекөрсөтүүсү сыяктуу чыгармачыл мекемелер, өзгөчө белсемдүү чыгармачылык энтузиазм менен көмөктөрүн көрсөтүшкөн. Өзгөчө өздүк көркөм чыгармачылык чөйрөдөгү хордук аткаруучулук искусствосуна даяр маани берилген.

80-жылдары хордук аткаруучулук өнөрүнүн өнүгүшү, угуучулардын хордук музыканы кабылдоосуна жана маданий деңгээлинин өсүшүнө жараша болуу жана жаш муундардын музыкалык окуу жайларына хордук аткаруучулук адистигине агылып келиши менен мүнөздөлөт.

Тажрыйба көрсөткөндөй, музыкалык искусствонун тигил же бул түрүнө жалпы коомчулуктун маани бериши, композиторлордун чыгармаларынын сапатына жана аткаруучулардын чеберчилик деңгээлине жараша болгон. Ошондой эле хордук аткаруучулугунун кеңири тарашы эки фактор менен айгиленет. Биринчиси, музыкалык аткаруучулук искусствонун өнүгүүсүнүн талабы болсо, экинчиси – музыка чөйрөсүндөгү хор жанрынын алгылыктуулугуна, мүмкүнчүлүгүнө жараша болгон. Ал кездеги хордук

музыканын өнүгүшү, совет мезгилиндеги музыкалык аткаруучулук жагдайына мүнөздүү болгон.

Бул мезгилдердеги хормейстерлердин иштери жигердүү болуп, көптөгөн ийгиликтерди жаратуу менен, чыгармачылыктары төмөндөгүдөй багыттарды көздөгөн:

1. Хордук педагогика жагдайы;
2. Хордук аткаруучулук;
3. Хордук жазылмалар композитордук чыгармачылыкта;
4. Илимий изилдөөчүлүк;
5. Окуу-методикалык ишмердүүлүк.

Улуу муундардагы устаттардын педагогикалык жана хордук аткаруучулук ишмердүүлүк жолдорун көздөө менен, квалификациялуу билим берүүнүн натыйжасында, музыкалык окуу жайлардын хордук музыка бөлүмдөрүндө көп сандаган профессионалдык жаш адистер билим алышып, жигердүү эмгек жолуна түшүшкөн. Улуу муундун устаттары өзүлөрүнүн татыктуу шакирттерин даярдап чыгарышкан. Алардын шакирттери, учурда Кыргыз Республикасынын эл артисттери, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмерлер, Маданияттын мыкты кызматкерлери, лауреаттары – профессионалдык жана көркөм чыгармачылык хорлорунун жетекчилери. Алар К. Молдобасанов атындагы Кыргыз Улуттук консерваториянын, Б. Бейшеналиева атындагы Мамлекеттик Маданият жана искусство университетинин, музыкалык орто окуу жайларынын педагогдору.

Республикабыздын көптөгөн хордук жамааттары (профессионалдык, окуу-мекемелердик, өздүк көркөм чыгармачылык) С.Ю. Юсупов, К. И. Алиев, Б. А. Малдыбаев, Т.С. Сатиев, А.У. Укурчинов, А.К. Мураталиева, Г.К. Мамадова, К. Нурматов, Ю.Ю. Остапенко, Г.Ш. Эсенгулова сыяктуу тажрыйбалуу педагогдордун жигердүү ишмердүүлүктөрүнүн натыйжасында, Эл аралык, Республикалык деңгээлде болуп өткөн кароо-сынактарда, фестивалдарда өзүлөрүн аткаруучулук чеберчилигинин бийик деңгээлин көрсөтө алышкан.

Окуу процессинде жана концерттик аткаруучулукта С.Ю. Юсуповдун, Б.А. Малдыбаевдин, Б.С. Мамбеталиевдин, Ө.А. Абдылдаевдин, В.Д. Гумбиндин, А.С. Тыналиевдин, Г.Ш. Эсенгулованын ж. б. хордук чыгармалары кеңири колдонулуу менен, аткаруучулук репертуардан түшпөй келе жатат.

Тажрыйбалуу педагог-хормейстерлер хордук аткаруучулуктун репертуарын байытууда да, өтө жандуу чыгармачылык иш-аракеттерди жүргүзүшкөн. Алар, хор үчүн оригиналдуу чыгармаларды жаратуу менен катар, хордун ар кандай түзүлүштөрү (чоң хор, аралаш хор, аялдар хору, эркектер хору, балдар хору, камералык хору ж. б.) үчүн, түрдүү мүнөздөгү көптөгөн чыгармаларды иштеп чыгышкан.

Республикабыздын педагог-хормейстерлери – С. Ю. Юсупов, Б. А. Малдыбаев, Б. С. Мамбеталиев, Ө. А. Абдылдаев, В. Д. Гумбин, Г. К. Мамадова, Г.Ш. Эсенгулова ж. б., алардын илимий-методикалык

эмгектери, окуу куралдары хордук аткаруучулук тажрыйбасын жана окуу процессин өркүндөтүү менен бирге, теориясын жана методикасын байытууда.

Кыргыз профессионал хорунун өсүп-өнүгүүсүндө жигердүү эмгектенген инсандардын саны аз эмес. Алардын ичинде, өзгөчө чыгармачылык эмгеги, педагогдук тажрыйбасы менен айырмаланган Султан Юсупович Юсупов (1918-2004) болду. Ал, республикабыздагы хордук аткаруучулук өнөрүнүн эң алгачкы негиздөөчүлөрүнүн биринен болгон. Ал, Кыргызстандагы эң алгачкы консерваториялык жогорку билимге ээ болгон, эң биринчи профессор-хормейстер жана Республиканын эл артисти. Анын чыгармачылыгы 1935-жылдан башталат. Ал кезде Юсупов курулуш техникумуна окууга кирсе да, анын ишмердүүлүгү жана аткаруучулугу хордук аткаруучулук өнөрдө көрсөтүлдү. Анын музыкалык чыгармачылык менен алектенүүсү, аны музыкалык-драмалык театрға алып келет. Анда хордун ырчысы катары иштейт. Андан соң, опера жана балет театрында эмгектенет. Театрдын жетекчилиги жаш жигиттин талантын, жөндөмдүүлүгүн байкап, аны Москвадагы П.И. Чайковский атындагы консерваторияга окууга жиберет. Консерваторияда Юсупов хордук-дирижерлик өнөр боюнча билим ала баштайт. Бирок, тилекке каршы Улуу Ата-Мекендик согуш башталып калат. Өз мекенине кайтып келүүгө мажбур болгон Юсупов, Мамлекеттик хордо хормейстер болуп иштей баштайт (Мамлекеттик хордо анда Республиканын искусствосуна эмгек сиңирген ишмер Я. Чмелёв жетектеп турган).

Жигердүү эмгектин ийгилиги анча көпкө күттүргөн жок. 1944-жылы Ташкент шаарында Орто Азия республикаларынын Экинчи декадасы болуп өтүп, анда Кыргыз Мамлекеттик хору Биринчи орунду ээлейт. Бул чыгармачыл ийгиликтин зор эмгеги жаш хормейстер Султан Юсуповго да тиешелүү болгон. Бул жылы ал Москва консерваториясынын Улуттук студиясында окуусун улантып, аны аяктаары менен, консерваториянын негизги курсуна өтүп, профессор А. Б. Хазановдун классында билим алат.

Султан Юсупов тажрыйбалуу устат катары өзүнүн шакирттерине хордук ишмердүүлүк боюнча ыкмаларын, билимин аяган эмес. Анын Кыргыз Мамлекеттик Педагогикалык институтунда, Муратаалы Күрөңкөй уулу атындагы музыкалык окуу жайында, Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз Мамлекеттик Искусство институтунда, К. Молдобасанов атындагы Кыргыз Улуттук консерваториясында ондогон жылдар бою эмгектенүү менен, көптөгөн профессионал жаш муундарды тарбиялап, хор өнөрчүлүгүнө даярдап чыккан. Анын шакирттери республикабыздын туш тарабында эмгетенишүүдө.

Кыргыз хордук аткаруучулук өнөрүнүн өнүгүүсүндө, өзүнүн чыгармачыл күчүн жумшаган, улуу устат Юсуповдун шакирттеринин бири – Алиев Кеңеш Алиевич (1938-2004) болду. Ал Муратаалы

Күрөңкөй уулу атындагы музыкалык окуу жайын аяктоо менен, Москвадагы Гнесин атындагы музыкалык-педагогикалык институтуна окууга өтөт. Институтта тажрыйбалуу педагог, дирижер-хормейстер А.А. Юрловдун классында билим алат. Окуусу ийгиликтүү өткөн Алиев, стажерлугун Чоң театрда өткөрөт. Анда ал атактуу хормейстерлер – А.В.Рыбнов, А. Б. Хазанов, А. Г. Агафонников жана дирижер Б. Покровскийдин ишмердүүлүктөрү менен кеңири таанышып, үлгү алат.

Чоң театрда стажерлугун өтөөдө, Алиевдин эмгекчилдиги, жөндөмдүүлүгү байкалып, М.И. Глинканын “Руслан и Людмила”, П.И. Чайковскийдин “Евгений Онегин” жана М.П. Мусоргскийдин “Хованщина” аттуу операларын коюуга катышууга мүмкүнчүлүк алат. Анын мындай активдүү стажерлугу, кийинки ишмердүүлүгүнүн жемиштүүлүгүнө зор түрткү берет. Ошентип, ал жогорку окуу жайын ийгиликтүү бүтүрүп, өз Мекенине, борбор шаары Бишкекке (Фрунзеге) келип, 1964-жылдан баштап, А. Малдыбаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Академиялык опера жана балет театрында эмгектенет. Анда, ал эң алгачкы жөнөкөй хормейстердик ишинен баштап, Эл артисттик, профессорлукка чейинки тепкичтерин басып өтөт. Анын алгачкы хормейстерлик иш күнүнөн баштап эле, билимдүүлүгү, эмгекчилдиги, чыгармачылдыгы, ишмердүүлүгү ачык билинет.

Алиевдин хордук аткаруучулук өнөрүнө жандуу берилгендиги, вокалдык-хордук иштин көзүн табуудагы билимдүүлүгү, аткаруучулук стилдин жекечилиги, академиялуулугу, инициативалуулугу жана уюштургучтугу, мына ушул сапаттарынын баарынын айкалышуусу, республикадагы хордук аткаруучулук искусствосунун жаңы тепкичке көтөрүлүүсүнө зор көмөк берди. Өзүнүн элүү жылдык чыгармачылык жана ишмердүүлүк эмгегинде, театрда улуттук жана чет элдик операларындагы хорлорунун жана сценаларынын репертуарынын өзгөчө колориттүүлүгү, аткаруучулук маданиятынын бийиктиги, чеберчилигинин жогорулугу, нюанстарынын өтө таза, так, дыкаттык менен иштелгендиги аркылуу опералык хор эбегейсиз өсүп-өнүгүүгө жетишкен. Алиевдин жетекчилиги менен, Бүткүл союздук жана республикалык музыкалык чөйрөдө, анын эмгеги жана театр хорунун аткаруучулук жогорку чеберчиликке жетишкендиктери тууралуу бир канча жолу белгилеген.

Алиев өзүнүн ишине берилгендиги, адистик профессионалдуулугу менен, көптөгөн хордук кароосынактарда, фестивалдарда, ыр-хор майрамдарында жюринин төрагалыгына, башкы хормейстерлигине дайындалган. Ал ошондой эле, Кыргыз Республикасынын Гимнин жазууда, башкы хормейстер катары чакырылган.

1974-жылы Алиев Кыргыз радио жана телекөрсөтүүсүндө Камералык хорду уюштуруунун демилгечилеринин бири болуу менен, анын эң алгачкы чыгармачылык багыт жана аткаруучулук жол көрсөткөн жетекчиси болот. Бул хор менен,

Кыргыз радиосунун жана телекөрсөтүүсүнүн алтын казынасына кыргыз композиторлорунун жана чет элдик классикаларынын түрдүү мүнөздөгү үлгүлөрү жазылып алынат.

Таланттуу дирижер, чыгармачыл жетекчи жеке эле опера жана балет театрынын жана радионун Камералык хорун жетектебестен, Кыргыз Мамлекеттик педагогикалык институтунун студенттер хорун жетектеп, 1972-жылы Эстониянын Таллин шаарында болуп өткөн өздүк көркөм чыгармачылык жамааттарынын хорлорунун Бүткүл союздук фестивалында күмүш медалга татыктуу болгон. Анда, жюринин төрагасы – атактуу Г. Эрнесакс Кыргызстандан келген хорду “вокалдык жагдайындагы тажрыйбалуу жана кызыктуу” экендигин жана башка республикалардан келген авторитеттүү хорлор менен абдан алгылыктуу теңтаймашууну түзгөндүгүн айткандыгы белгилүү болгон.

Опера жана балет театрында башкы дирижер-хормейстерлиги менен катар, 1968-жылдан баштап, Б. Бейшеналинва атындагы Кыргыз Мамлекеттик Искусство институтунда педагогдук ишмердүүлүгүн улантат. Ал өтө талапкер педагог, кыраакы устат болгон. Өзү ишке бүтүндөй күчүн жумшап, белсөмдүү, жандуу киришкен. Андай сапатты ал өзүнүн шакирттеринен да талап кылган. Ал өзүнүн шакирттерин хордук искусствону сүйүүгө, барктоого, даңктоого окуткан. Ошондуктан, анын классынан таланттуу хормейстерлер, тажрыйбалуу педагогдор чыгып, устатынын өнөр учугун татыктуу улантышууда.

Биз жогоруда кыргыз хор искусствосунун эки алпы жөнүндө бекеринен кеп кылган жокбуз. Анткени, алардын чыгармачылыгы жана ишмердүүлүгү, кыргыз хор маданиятынын өнүгүүсүнө эбегейсиз стимул берип, профессионалдык жогорку деңгээлге көтөрүлүүсүнө зор көмөк берген. Кыргыз хордук аткаруучулук өнөр казынасын байытышкан.

Алардын чыгармачылыктары жана ишмердүүлүктөрү, кийинки муундарга үлгү катары эсептелет.

Бүгүнкү күндөгү коомчулуктун жашоосунда, жалпы угуучулар массасынына хордук аткаруучулук искусствосунун тийгизген эбегейсиз күчү, маанилүү ролду ойноду. Демократия жолуна байланыштуу, хордук аткаруучулук өнөрүнүн, жандуу иш-аракеттерин жүргүзгөн тарбиялык жана уюштуруучулук ишмердүүлүктөрү менен, өзүнүн заманбап маанилүү идеяларын жарыкка чыгаруу менен, коомдун өсүп-өнүгүүсүнө көмөк көрсөтүүдө.

Сөз аягында айта турган нерсе, өткөн кылымда, Кыргызстанда хордук аткаруучулук өнөрүнүн өнүгүүсү жалпы коомчулуктун социалдык-маданияты жана саясаттын сарпындуу жүргүзүлүшү менен байланышта болду. Бүгүнкү күндө жеке эле профессионалдык хор гана эмес, өздүк көркөм чыгармачылыгынын хордук аткаруучулук жамааттары өзгөчө мааниге ээ. Өздүк көркөм чыгармачылыгында, жумушчулардын, студенттердин, мугалимдердин ынтызаарында хорлорду түзүү бир кыйла татаал. Анткени, алардын жашоосу үчүн тийиштүү шарттар түзүлүшү талаптуу. Таланттардын баары өздүк көркөм чыгармачылыктан чыгат. Аларсыз профессионалдык хор жамааттарын уюштуруу мүмкүн эмес.

Азыркы күндө, элибиз эгемендүүлүктү алган мезгилден баштап, улуттун этникалык шарттары эске алынуусу менен, кыргыз хордук аткаруучулук өнөрү профессионалдык деңгээлин төмөндөтпөй, элдик салттуулук аткаруучулугун байытууга, мындан аркы чыгармачыл өнүгүүгө изденүү багытында.

Адабияттар:

1. Абдылдаев Ө. Хордо иштөөнүн ыкмасы. – Б., 1995.
2. Бруг Л. П. Кыргызстандын хор искусствосу. – Б., 2015.
3. Мамбеталиев Б., Жутанова М. Кыргыз хор адабияты. – Б., 1993.
4. Тиленчиев К. Хор менен иштөөдөгү кээ бир маселелер. “Известия вузов” журналы, № 2. Б., 2014.

Рецензент: к.пед.н. Абышев К.Н.